

MIROSLAV SOUČEK

PROBLEMATIKA POJETÍ A VÝPOČTU NÁRODNÍHO DŮCHODU

I.

Marxistická politická ekonomie dokázala, že národní důchod je část hodnoty hrubého společenského produktu, která zůstane po odečtení hodnoty spotřebovaných výrobních prostředků. Jeho materiální substancí jsou všechny ty výrobky, které neslouží k tomu, aby se s jejich pomocí obnovily spotřebované výrobní prostředky. Tuto část celkového bruttoproduktu lze také označit jako čistý společenský produkt, jenž v hodnotovém vyjádření představuje národní důchod. Opírám se o koncepci, že čistý společenský produkt přibírá na sebe podobu národního důchodu, respektive je vyjádřen národním důchodem jenom v těch ekonomických podmínkách, kde existuje zbožní výroba, kdy produkty práce mají hodnotu. Pouze zbožní výroba a peníze umožňují a předpokládají, aby se alikvotní části čistého produktu přeměňovaly v důchody různých vrstev, tříd, skupin, institucí, čímž na základě příslušných výrobních vztahů je dána i určitá forma rozdělování. Důchody mohou tedy být jen hodnotové, peněžní vyjádření čistého produktu.

Marxistické pojetí národního důchodu je součástí učení o reprodukci, a důsledně vychází z pracovní teorie hodnoty. To znamená, že součástmi národního důchodu mohou být pouze ty důchody, které vyplývají z účasti na hmotné výrobě neboli z přímé účasti na tvorbě materiální substance národního důchodu čili čistého produktu. Důchody, které z účasti na hmotné výrobě nevyplývají, jsou důchody odvozené, vzniklé v procesu znovurozdělování národního důchodu. Proces znovurozdělování znamená, že se přímí účastníci výroby tou nebo onou formou vzdávají části svých prvotních důchodů, tím i ekvivalentů hodnoty čistého produktu ve prospěch vrstev, které se bezprostředně výroby nezúčastňují.

Na základě takto theoreticky pojaté methodologie je vybudován praktický systém výpočtů národního důchodu, který se liší od praxe běžné při oficiálním výpočtu národního důchodu v kapitalistických zemích. Zde se zpravidla započítává do národního důchodu i značná část důchodů odvozených, takže nezbytně vzniká jistá duplicita, což ovšem musí celkový objem národního důchodu fiktivně zvyšovat. Stručně řečeno, přehlíží se zde, že národní důchod je hodnotová, peněžní forma čistého produktu, který může být vytvořen pouze v materiální výrobě, a vychází se a priori z daných peněžních příjmů obyvatelstva, bez ohledu na to, zda jsou to příjmy vyplývající z účasti na výrobě užitečných hodnot či nikoli, podle všeobecně známé definice buržoasní ekonomie, že národní důchod je souhrn příjmů občanů ve státě. Jisté je také to, že takové pojetí národního důchodu je o b j e k t i v n ě určitá apologetika kapitalistického hospodářství. Při jeho kritickém rozboru je však třeba nejenom zdůrazňovat tuto apologetickou stránku, nýbrž se také snažit vystopovat její theoretické kořeny. Buržoasní pojetí národního důchodu vychází jednak ze známé „trojediné formule“, podle které práce, kapitál a půda přinášejí — nezávisle

jeden na druhém — důchod (práce mzdu, kapitál úrok, půda rentu), jednak z tvrzení, že výroba není nic jiného, než poskytování služeb a že tedy každé „službě“ odpovídá určitá forma důchodu. Otcem těchto teorií je francouzský vulgární ekonom J. B. Say, který dovedl k závěru slabiny v učení A. Smitha, u něhož určení hodnoty kapitalisticky vyrobeného produktu pomocí důchodů vskutku skýtá možnost k další vulgarisaci.

I pojetí národního důchodu v socialistické společnosti je založeno na tom, že národní důchod je součást hodnoty hrubého společenského produktu vytvořeného produktivní prací ve sféře hmotné výroby. Existence národního důchodu v socialistické společnosti jakožto hodnotového vyjádření čistého produktu je rovněž výrazem toho, že se zde vyskytují ekonomické kategorie příslušné zboží výrobě, že celý proces socialistické výroby je s určitými charakteristickými vlastnostmi proces zboží výroby. Tím však netvrdím, že každá část vyrobeného produktu je skutečně zboží. Vlastní rozbor zboží výroby však sem nepatří.

II.

Velmi důležitým problémem ve vymezení národního důchodu v socialistické společnosti je klasifikace sfér, v kterých se vytváří hrubý společenský produkt, a tedy i čistý produkt a národní důchod. Je to všude tam, kde probíhá proces tvorby užité hodnoty. Při zboží výrobě jakéhokoli „druhu“ je tento proces zároveň procesem hodnotovným, jehož výsledkem je i sám národní důchod.

V obecné klasifikaci se zpravidla uvádějí tato odvětví hmotné výroby: průmysl, stavebnictví, zemědělství, doprava a spoje, materiálně technické zásobování, obchod (počítajíc v to i společné stravování). Pokud se týká průmyslu, stavebnictví, zemědělství a materiálně technického zásobování, není zde sporu o tom, že jde beze zbytku o oblasti hmotné výroby, které jsou bezvýhradně zdrojem tvorby národního důchodu. Poněkud obtížnější je určení podílu dopravy, spojů a obchodu a práce v nich vynakládané, které se zúčastňují lidé, o nichž Lenin řekl, že jsou poloproduktivní.

To, že v dopravě, ve spojích a v obchodu probíhají pracovní procesy, které fakticky mají přímo co činit s dovršováním tvorby užité hodnoty a tím i hodnoty, je dokázaná a všeobecně známá okolnost, takže není třeba ji zvlášť rozbírat. Avšak zároveň je i v těchto odvětvích vynakládaná práce, jejímž výsledkem je buď poskytování pouhých nehmotných služeb (u dopravy a spojů) nebo operace souvisící s pouhou přeměnou formy hodnoty (v obchodě). A právě proto probíhají mezi ekonomy a statistiky neustálé spory a diskuse o podílu těchto odvětví na tvorbě národního důchodu.

Vezměme dopravu. Toto odvětví především obsluhuje výrobu a má přímou souvislost s užitnými hodnotami. I když k nim již in natura nic nového nepřidává, je nutné k tomu, aby se jako užité hodnoty uplatnily. Proto pojetí této funkce dopravy jako oblasti hmotné výroby je mimo jakoukoli pochybnost. Jde o hmotnou výrobu, která vždy nemusí zahrnovat jen výrobu h m o t n ý c h předmětů. Na druhé straně slouží doprava obyvatelstvu jako prostředek osobní přepravy. Má či nemá se tato funkce dopravy zařadit rovněž do odvětví hmotné výroby, které vytváří národní důchod? Na tuto otázku odpovídají někteří autoři kladně, jiní záporně a možno říci, že síly (co do kvantity) jsou na obou stranách poměrně vyrovnané. Přitom je zajímavé, lépe

řečeno příznačné, že obě strany vycházejí z Marxe. Ti, kteří tvrdí, že osobní přeprava patří do oblasti hmotné výroby, citují nejčastěji výrok Marxův z druhého dílu Kapitálu, kde na str. 65 (nové české vydání) se praví: „Dopravní průmysl však prodává přemístování samo . . . Lidé a zboží jedou spolu s dopravními prostředky a jejich jízda, jejich přemístění je právě výrobní proces způsobený dopravními prostředky . . . Směnná hodnota tohoto užitečného efektu je však jako směnná hodnota každého jiného zboží určena hodnotou prvků výroby . . ., jež nad něj byly vynaloženy, plus nadhodnota, kterou vytvořila nadpráce dělníků zaměstnaných v dopravním průmyslu. Pokud jde o spotřebu užitečného efektu dopravního průmyslu, neliší se ani po této stránce od jiných zboží. Slouží-li osobní spotřebě, mizí jeho hodnota se spotřebou . . .“ Zastánci názoru, že do oblastí materiální výroby patří z dopravního průmyslu pouze přeprava nákladů, opírají se zpravidla o myšlenku zachycenou v teorii nadhodnoty, kde Marx na str. 397—398 (ruské vyd. z r. 1954) říká: „Jde-li o přepravu lidí, je tato změna místa pouze s l u ž b o u, která je vykonávána pro jejich používatele . . . Jestliže se tento proces zkoumá ve vztahu ke zboží, pak zde pracovní předmět — zboží — skutečně prodělává v pracovním procesu změny . . .“

Domnívám se, že pravdu mají stoupenci druhé koncepce. Marxův stručný rozbor dopravního průmyslu ve II. díle Kapitálu je součástí pojednání o koloběhu peněžního kapitálu, kterému je s hlediska jeho základního motivu pohybu zcela lhostejné, do jaké sféry podnikání se zálohuje. Může to být ve sféře produktivní materiální výroby nebo mimo ni, může to být i ve sféře služeb. Sféra služeb je rovněž sféra vkládání kapitálu, ale to není ani v nejmenším důkazem toho, že je odvětvím materiální výroby, kde je vytvářen národní důchod. Soudím, že přeprava osob je právě služba, která s hmotnou výrobou nemá nic společného. Nevytváří se zde žádná užitná hodnota, ani se zde nedokončuje proces tvorby žádné užitné hodnoty a hodnoty, jelikož se v ní žádná užitná hodnota nepřepравuje, jak je tomu u přepravy zboží. Postavit se na stanovisko, že osobní přeprava je rovněž určitý druh hmotné výroby, znamenalo by ústupek falešné Sayově teorii, že výroba není nic jiného než poskytování služeb.

Otázku, co je hmotnou výrobou, neřeší Marx v II. díle Kapitálu, nýbrž v „Přílohách“ k I. části Theorie nadhodnot, kde zkoumá produktivní a neproduktivní práci a kde říká zcela nepokrytě, že přeprava osob patří do sféry služeb a nikoli do sféry hmotné výroby. Stejně je třeba podle mého mínění posuzovat dopravní průmysl i v socialistické hospodářské soustavě.

Pokud se tedy týče dopravy, vytváří se národní důchod pouze v jedné její funkci, a to v nákladní dopravě.

Totéž se týká spojů.

Podle mého názoru celkem zbytečně se vedly disputace o podílu obchodu při stanovení výše národního důchodu, neboť zde už není problém zdaleka tak složitý jako u dopravy. Je fakt, že v oběhu zboží, který je reprezentován socialistickým obchodem, probíhají procesy, které mají co činit s vlastní výrobní činností, to znamená s procesem tvorby užitné hodnoty a tím i hodnoty zboží. Vedle toho se zde však objevují náklady práce, jež zprostředkují pouhou přeměnu formy hodnoty, takže s výrobní činností nemají nic společného. Tedy: jedna část práce vynakládaná v obchodě vytváří spolu národní důchod, druhá nikoli. To je správné. Nesprávná však je snaha rozkládat při výpočtu národního důchodu tyto náklady práce v peněžní formě (prakticky obchodní

rozpětí) na ty, které jsou s o u č á s t m i národního důchodu a které nikoli, neboť tím se dostáváme do scholastiky, která nemá žádný theoretický ani praktický význam.

Všechny náklady práce v obchodu, i neproduktivní, vyjádřené v peněžní formě (obchodní rozpětí), patří do národního důchodu. Avšak nikoli proto, jak se často uvádí v publikacích některých sovětských autorů, že v socialistickém obchodě na rozdíl od kapitalistického obchodu převažují náklady produktivní, protože sovětský obchod je obchodem bez kapitalistů atd. a pod. To není důkaz ani vysvětlení.

Neproduktivní (čisté) náklady oběhu jsou hrazeny z čistého důchodu společnosti, který jako součást národního důchodu je vytvářen pouze prací v materiální výrobě. Cenu, za kterou obchod kupuje zboží z výroby není v žádném případě možné považovat za rovnou společenským výrobním nákladům na toto zboží. Jistou část výrobních nákladů k nim připojuje produktivní práce v obchodě. Součástí všech společenských výrobních nákladů na zboží je čistý důchod společnosti, z něhož se mimo jiné hradí i čisté náklady oběhu. Proto je čistý důchod společnosti nutno považovat za větší právě o ty náklady, jež mohou být hrazeny pouze z produktu již vzniklého. Oč menší jsou takové náklady, o to méně pohlcují čistý důchod společnosti, ale to nic nemění na skutečnosti, že s hlediska jedině možných praktických výpočtů jsou součástmi tohoto čistého důchodu společnosti a tedy i součástmi národního důchodu, i když jej nevytváří.

Tato okolnost není ostatně příznačná pouze pro obchod, nýbrž pro všechna odvětví hmotné výroby. Ve všech těchto odvětvích se k ryze produktivním nákladům připojují i takové, které jsou zcela obdobné čistým nákladům oběhu (na př. platy administrativních úředníků v průmyslových podnicích a j.). Při tom je zcela oprávněné a nikdo se nad tím nepozastavuje, započítávají-li se takové náklady do národního důchodu, neboť v podstatě tvoří součást čistého důchodu společnosti, znamenají pouze odpočet od tohoto čistého důchodu. Sluší poznamenat, že tedy za čistý důchod společnosti nelze považovat jen tu veličinu, která skutečně vyjde z praktických výpočtů na základě určitých cenových relací jako rozdíl mezi cenou a úplnými vlastními náklady na výrobu. Je třeba ještě připočítat takové náklady, které se z čistého důchodu společnosti uhrazují a theoreticky představují jeho součást. Ale jenom z toho důvodu, nikoli proto, že všichni lidé zaměstnaní ve výrobních podnicích tvoří bez rozdílu své profese dohromady „kolektivního dělníka“ a že tedy všichni bez výjimky jsou spolutvůrci národního důchodu. Pojem „kolektivního dělníka“ se vůbec stal svým obsahem tak gumovým, že se dá podle potřeby roztáhnout natolik, že se do něho vejdou všichni, od nemluvňat až po pensisty, takže div nejsou za přímé tvůrce národního důchodu prohlášeni všichni obyvatelé socialistického státu. Myslím, že pojem „kolektivní dělník“ je možné vztahovat jen na skutečné výrobce, kteří mají přímou, bezprostřední účast na tvorbě užitných hodnot a jako takoví i na tvorbě národního důchodu. Ostatní, jakkoli jsou potřební a nezbytní v celém složitém systému společenské dělby práce, toliko se na národním důchodu v procesu znovurozdělování podílejí, ale nevytvářejí jej. To se týká i těch nevýrobních pracovníků, kteří jsou zaměstnaní ve výrobní sféře. Nebylo by na škodu, aby i v samých odvětvích hmotné výroby byli od sebe rozlišováni ti, kteří národní důchod vytvářejí, a ti, kteří se na něm pouze podílejí. Nijak to nesníží společenský význam a důležitost práce těch druhých, jenom se posílí snaha, aby jejich

relativní počet nepřevyšoval optimální nároky kladené na rozvinutý moderní systém společenské výroby.

III.

Problematika týkající se pojetí a výpočtu národního důchodu v socialistické společnosti není však nejobtížnější ve vymezení sféry hmotné výroby, nýbrž v něčem, co se dnes ukazuje jako nejzávažnější, ústřední v celé ekonomické teorii socialismu a co se tedy dotýká všech ekonomických otázek a zvláště pak národního důchodu. Je to problém charakteru zboží výroby v socialistickém hospodářství a uplatňování jejich jednotlivých kategorií a zákonů. Podotýkám, že prozatím nemohu učinit pokus o samostatný rozbor tohoto složitého problému. Omezím se jen na poukaz, jak je jeho řešení nutné pro vlastní rozbor národního důchodu.

Vycházím z toho, že národní důchod je hodnotový výraz části hrubého společenského produktu, hodnotové vyjádření čistého společenského produktu. Jeho měření se provádí rovněž v hodnotové formě, a to za pomoci peněžní formy hodnoty neboli ceny. O cenách je známo, že zpravidla neodpovídají hodnotě. Říkáme-li, že se národní důchod rovná hodnotě hrubého společenského produktu zmenšené o hodnotu spotřebovaných výrobních prostředků neboli že $N = P - VP$, pak to ještě nemusí znamenat, že se národní důchod rovná souhrnu cen vyrobených produktů, odečteme-li od nich cenu nákladů na výrobní prostředky ($N = CP - CVP$), neboli lépe řečeno, že N v obou rovnicích je stejné. Na to se dá namítnout, že se suma cen rovná sumě hodnot a že tedy problém neexistuje. Toto je však předpoklad, který není dosud seriosně dokázán, i když, přiznám se, především s hlediska rozdělování národního důchodu nedovedu si představit, že by tomu tak nebylo. Ale tady nejde jenom o souhrn. Pro rozbor národního důchodu je neméně důležité stanovení podílu jednotlivých sektorů a sociálních skupin na jeho tvorbě, neboť jediné v tom se odráží hospodářská úroveň dané země, vztahy mezi jednotlivými skupinami výroby, váha společenských tříd atd., nikoli v celkovém národním důchodu. A nyní, pokud se týká cen jednotlivých výrobků a tedy i souhrnu cen výrobků jednotlivých sektorů, je dostatečně každému jasné, že takové ceny nelze považovat za rovné hodnotě. Zkoumáme-li tedy národní důchod vytvořený v jednotlivém sektoru, odvětví nebo skupině výroby, pak můžeme zcela odpovědně říci, že N v rovnici $N = P - VP$ není stejné jako N v rovnici $N = CP - CVP$. To by ještě nebylo tak velké neštěstí, kdybychom už měli vyřešeno, jaký je v socialistickém hospodářství vztah cen k hodnotám, případně probádáno jakými jinými objektivními zákonitostmi probíhá tvorba cen. A protože to ještě prozkoumáno nemáme, nemůžeme ani podléhat iluzi, že sama koncepce výpočtu národního důchodu je hotová, i kdyby všechny ostatní faktory již byly vyřešeny.

Zvláštní místo v tomto problému zaujímá vztah cen výrobních prostředků k cenám spotřebních předmětů. Ze současného stavu těchto vztahů, kdy obrátová daň jako hospodářský prostředek odčerpávání převážné části čistého důchodu společnosti do centralisovaných společenských fondů je vybírána za celou výrobu pouze z výrobků, které už nevcházejí do celkového reprodukčního procesu, to znamená za spotřebních předmětů, lze vyvodit, že ceny výrobních prostředků neobsahují celý čistý důchod společnosti při jejich výrobě vytvořený a že tedy tyto ceny jsou nižší než velikost jejich hodnoty.

Je samozřejmé, že již tento stav silně znesnadňuje správné stanovení podílu obou hlavních skupin společenské výroby na vytváření národního důchodu a že přináší i jiné těžkosti, kterými se však zde zabývat nebudu.

V právě probíhajících diskusích a polemikách o zbožní výrobě, o zákoně hodnoty a cen v SSSR vystupuje řada ekonomů s návrhem, aby stanovení cen u všech částí společenského produktu bylo v souladu s hodnotou. Co však tito lidé chtějí? Jak mohou žádat, aby někdo stanovil ceny k něčemu, co není a nemůže být empiricky zjiřitelné? Hodnota je sociální vztah a její velikost nikdy nebylo a nikdy nebude možné statisticky měřit a plánovat ani s pomocí nejvyspělejší kybernetiky. Velikost hodnoty se objektivně prosazuje jako objektivně daná veličina při vzájemném styku výrobců zboží. To nemůže změnit ani plánované socialistické hospodářství, jestliže je v něm zachována zbožní výroba. Je proto podle mého názoru nesmyslné dohadovat se, jak stanovit ceny, aby odpovídaly hodnotě, ledaže bychom měli hodnotu za něco, čím není.

Je třeba nejprve theoreticky prozkoumat charakter zbožní výroby a působnost zákona hodnoty v socialistickém výrobním způsobu a nesnažit se, i když to zní nepopulárně, na základě každého dílčího neprovořeného postřehu podávat okamžité recepty a návrhy praktické hospodářské politiky. Jinak nebudeme schopni vytvořit pevnou, racionální půdu pro hluboký a všestranný rozbor, který teprve může mít široký společenský význam. Mimo jiné se bez toho, jak vidíme, neobejde ani theorie národního důchodu. I v politické ekonomii, má-li v pravém slova smyslu osvětlovat cestu hospodářské politiky, musí mít přes všechny námítky „praktiků“ základní theoretický výzkum jistý předstih před aplikovaným výzkumem.

IV.

Problém, na který chci upozornit nyní, je silně ovlivněn okolnostmi, o nichž jsem se zmínil v předcházející kapitole, ale přesto jde o samostatný problém, který nezávisle na těchto okolnostech si vyžaduje zvláštního posouzení.

Při sledování takových kategorií, jako je hodnota hrubého společenského produktu a národní důchod, je třeba si všimnout nejen jejich velikosti v daném období, ale i dynamiky jejich růstu a poměru mezi růstem hrubého produktu a národního důchodu. Otázka zní, jak tuto dynamiku a poměr měřit. Je možné s pomocí běžných, stále se měnících, skutečných cen a také s pomocí srovnatelných, stálých cen. Běžné ceny se neustále mění, a to, nepřihlížíme-li k vnějším vlivům, v důsledku změn ve velikosti hodnoty, takže nemohou věrně odrážet růst fyzického objemu hrubého a čistého produktu. Naproti tomu srovnatelné ceny jsou jediný prostředek pro správné pořízení tohoto růstu. Avšak i používání běžných cen je nutné, aby bylo možné zjišťovat změny v proporcích mezi minulou a nově přidávanou prací při vzrůstu společenské produktivity práce.

Při sledování růstu hodnoty hrubého produktu a národního důchodu je tedy nutné používat běžných i srovnatelných cen. Pokud se týče poměru mezi růstem hodnoty hrubého produktu a národního důchodu, docházíme k jinému výsledku, použijeme-li běžných cen, než když použijeme srovnatelných cen.

K tomuto problému se u nás již vyslovil prof. Oliva v „Plánovaném hospodářství“ (1/1956) a podle mého názoru prozatím nejlépe theoreticky objas-

nil, proč při použití běžných cen roste hodnota hrubého produktu rychleji než národní důchod a proč při použití srovnatelných cen je tomu opačně.

Pokusím se rovněž vlastním způsobem nastínit řešení.

Jak známo, objem hrubého i čistého produktu se může zvyšovat na základě růstu množství osob v hmotné výrobě nebo růstem produktivity práce nebo na základě obou těchto faktorů. Při zvětšování počtu pracovníků roste množství užitných hodnot i celková velikost hodnoty, protože je vynakládáno více práce. Při zvyšování produktivity práce roste množství užitných hodnot, ale celková velikost hodnoty se nemění, jelikož hodnota jednotky produkce klesá.

Budeme předpokládat, že změnám ve velikosti hodnoty odpovídá také změna cen. Vývoj budeme sledovat ve dvou obdobích a pro ilustraci použijeme jednoduchých číselných poměrů.

I. případ: počet pracovníků vzrůstá o 20 %, produktivita práce se nemění.

Ukazatelé	I. obd.	II. obd.	Index	I. obd.	II. obd.	Index
Počet pracovníků	1 000	1 200	1,20	1 000	1 200	1,20
Množství užitných hodnot	10 000	12 000	1,20	10 000	12 000	1,20
Produktivita práce	10	10	1,—	10	10	1,—
	Běžné ceny			Srovn. ceny		
Opotřebenění prac. prostř.	1 000	1 200	1,20	1 000	1 200	1,20
Spotřeba prac. předmětů	6 000	7 200	1,20	6 000	7 200	1,20
Hrubý produkt	10 000	12 000	1,20	10 000	12 000	1,20
Národní důchod	3 000	3 600	1,20	3 000	3 600	1,20

Tento případ nám ukazuje, že zvětšeného objemu hodnoty hrubého produktu a národního důchodu bylo dosaženo pouze přírůstkem počtu pracovníků, takže se velikost hodnoty a tím i cena jednotky produkce nemohla změnit. Protože nedošlo ke změně produktivity, nenastaly ani změny v poměru mezi minulou a živou prací při výrobě. V důsledku toho problém běžných a srovnatelných cen odpadá a poměr mezi růstem hodnoty hrubého produktu a národního důchodu je totožný.

II. případ: počet pracovníků zůstává nezměněn, produktivita práce vzrůstá o 25 %.

Ukazatelé	I. obd.	II. obd.	Index	I. obd.	II. obd.	Index
Počet pracovníků	1 000	1 000	1,—	1 000	1 000	1,—
Množství užitných hodnot	10 000	12 500	1,25	10 000	12 500	1,25
Produktivita práce	10	12,5	1,25	10	12,5	1,25
	Běžné ceny			Srovn. ceny		
Opotřebenění prac. prostř.	1 000	1 150	1,15	1 000	1 200	1,20
Spotřeba prac. předmětů	6 000	6 000	1,—	6 000	7 500	1,25
Hrubý produkt	10 000	10 000	1,—	10 000	12 500	1,25
Národní důchod	3 000	2 850	0,95	3 000	3 800	1,27

Tento příklad ilustruje, jaký vliv má na zkoumaný problém zvýšení produktivity práce. Zde je však již nezbytné přihlídnout k některým důležitým okolnostem. Především k tomu, že s rozvojem produktivity práce také klesá hodnota a tím i cena používaných výrobních prostředků, že růst produktivity znamená změnu v proporcii mezi zhmotnělou a živou prací a že v souvislosti s tím roste váha a podíl pracovních prostředků. Zároveň však nesmíme předpokládat, že hodnota a cena používaných výrobních prostředků klesá o stejné procento, o jaké se snížila hodnota a cena vyráběného produktu, neboť by to znamenalo, že vzestup produktivity práce při výrobě výrobních prostředků byl stejný jako vzestup produktivity v další výrobě, což není theoreticky ani prakticky únosný předpoklad. Dejme tomu, že hodnota a cena používaných výrobních prostředků klesla pouze o 20 %.

Všimněme si nejdříve těchto faktů při použití běžných cen. Růst produktivity práce se v prvé řadě zabezpečuje rozvojem techniky a z toho důvodu se nutně zvyšuje podíl pracovních prostředků. Máme-li za to, že se nemění počet pracovníků, musíme dodat, že jsou z velké míry zaváděny technicky dokonalejší pracovní prostředky. To ovšem neznamená, že se úměrně tomu zvyšuje i objem amortisace. Ten pochopitelně vzrůstá také, ale nikdy ne v tom poměru, jak vzrůstá produktivita práce, neboť dokonalejší pracovní prostředek umožňuje zvýšit produktivitu práce více, než o kolik se zvýší jeho upotřebení. Vycházíme proto z toho, že i když hodnota a cena pracovních prostředků jsou nižší o 20 %, zvýšil se jejich celkový podíl na hodnotě vyráběné produkce, takže i suma z nich přenesené hodnoty stoupla. Volíme pro ilustraci tohoto stavu číslo 1150.

Poněkud jinak je tomu s hodnotou přenesenou z pracovních předmětů. Jejich používané množství roste úměrně s růstem produktivity práce (ve srovnatelných cenách by jich muselo být za 7500). Jsou však o 20 % levnější, a tak hodnota, kterou přenáší na výrobek, tvoří v peněžním vyjádření opět 6000.

Celková hodnota a cena vyrobeného produktu se nemění, přestože bylo vyrobeno více užitných hodnot. Avšak v důsledku toho, že se změnil poměr mezi zhmotnělou a živou prací, národní důchod vyjádřený v běžných cenách poklesl. Tento případ, jakkoli je prakticky neskutečný, je theoreticky opodstatnělý, neboť znázorňuje, že v běžných cenách nemůže růst národní důchod v téměř poměru jako hodnota hrubého produktu.

K opačnému výsledku dojdeme, jak ukazuje případ, použijeme-li srovnatelné ceny. I zde bereme v úvahu, že se používá více a dokonalejších pracovních prostředků. Ale zároveň přihlížíme již k tomu vyřčenému faktu, že růst objemu z pracovních prostředků přenesené hodnoty nemůže být úměrný růstu produktivity, který tyto pracovní prostředky umožňují (1200). Surovin se však nutně spotřebuje o $\frac{1}{4}$ více, tedy ve srovnatelných cenách za 7500.

Koeficient přírůstku hodnoty a ceny hrubého produktu musí být ve srovnatelných cenách stejný jako koeficient přírůstku množství užitných hodnot. Po provedení příslušných výpočtů zjišťujeme, že ve srovnatelných cenách vzrůstá národní důchod rychleji než hodnota hrubého produktu.

Tento třetí případ nepřináší do zkoumaného problému žádné nové prvky. Je pouze kombinací předcházejících případů a má za úkol zobrazit skutečný stav výstižněji a úplněji.

Může se namítnout, že schemata se smyšlenými čísly nemohou nic dokázat neboli jinak řečeno, že schemata je možné dokázat všechno. S tím úplně souhlasím. Vymyšlené schema nic nedokazuje, ale může ilustrovat a znázor-

III. případ: počet pracovníků vzrůstá o 20 %, produktivita práce o 25 %.

Ukazatelé	I. obd.	II. obd.	Index	I. obd.	II. obd.	Index
Počet pracovníků	1 000	1 200	1,20	1 000	1 200	1,20
Množství užitečných hodnot	10 000	15 000	1,50	10 000	15 000	1,50
Produktivita práce	10	12,5	1,25	10	12,5	1,25
	Běžné ceny			Srovn. ceny		
Opotřebení prac. prostř.	1 000	1 380	1,38	1 000	1 440	1,44
Spotřeba prac. předmětů	6 000	7 200	1,20	6 000	9 000	1,50
Hrubý produkt	10 000	12 000	1,20	10 000	15 000	1,50
Národní důchod	3 000	3 420	1,14	3 000	4 560	1,52

ňovat jisté zákonité ekonomické jevy. V uvedených schemech šlo o toto:

1. Znázornit, že při použití běžných cen roste národní důchod pomaleji než hodnota hrubého produktu. To je proto, že růst produktivity práce jako hlavní faktor zvyšování hrubého a čistého produktu předpokládá změnu v proporcích mezi zhmotnělou a živou prací, která vchází do jeho hodnoty. Ve stejném poměru, jak se zvyšuje produktivita práce, snižuje se velikost hodnoty a tím i cena. Úhrn živé práce se však na celkových společenských výrobních nákladech snižuje. Z toho důvodu nemůže národní důchod, měříme-li jej v běžných cenách, vzrůstat tak rychle jako celková hodnota hrubého produktu.

2. Znázornit, že při použití srovnatelných cen roste národní důchod rychleji než hodnota hrubého produktu. Kdyby obě hlavní součásti minulé práce, t. j. opotřebení pracovních prostředků a spotřeba pracovních předmětů, vzrůstaly stejnoměrně, pak by také obě dohromady vzrůstaly ve stejném měřítku jako náklady živé práce. Koeficient růstu hrubého produktu a koeficient růstu národního důchodu by byly totožné. Protože však celkový objem amortisace pracovních prostředků vzrůstá pomaleji než ostatní součásti společenských výrobních nákladů a protože tedy v důsledku toho se celkový náklad minulé práce zmenšuje o tento rozdíl, rostou náklady živé práce ve srovnatelných cenách rychleji. V tom je třeba hledat vysvětlení, proč ve srovnatelných cenách vzrůstá národní důchod rychleji než hodnota hrubého produktu.

Někdy bývá rychlejší růst národního důchodu než hodnoty hrubého produktu vysvětlován pouze úsporami v používání výrobních prostředků. Není sporu o to, že takové úspory v používání výrobních prostředků mají pro vzestup národního důchodu a tím i pro efektivnost výroby nesmírný význam. Avšak nejsou vlastní příčinou tohoto předstihu, mohou jej pouze učinit kvantitativně výraznějším.

Je nutné připomenout, že objasnění rychlejšího růstu národního důchodu než hrubého produktu ve srovnatelných cenách může vést k tomu, aby se nesprávně vyvozovala objektivní možnost přednostního růstu II. skupiny společenské výroby před I. skupinou. Nemám v úmyslu posuzovat nyní tento problém, a proto na něj pouze upozorňuji.

V.

Obecně se uznává, že národní důchod je nejvšestrannější, nejúplnější, nejvýstižnější atd. ukazatel hospodářského stavu jednotlivých zemí. Musí se sledovat nejen co do své celkové výše a dynamiky růstu, ale i co do podílu, kterým se na jeho tvorbě účastní jednak různá základní odvětví národního hospodářství, jednak různé sociální vrstvy.

Domnívám se, že by bylo rovněž zapotřebí sledovat podíl jednotlivých ekonomických rayonů na vytváření národního důchodu, neboť jedině tím se může získat nejvýstižnější obraz o jejich skutečné ekonomické efektivnosti. Ukazatel t. zv. hrubé hodnoty výroby na to nemůže stačit, jelikož je sám o sobě nedokonalý. Je nutný, ale vedle něho by se měla uvádět hodnota čisté produkce, jejíž součet z jednotlivých odvětví by zobrazil podíl, jaký má daná oblast na vytváření národního důchodu.

Ukazatel t. zv. hrubé hodnoty výroby je nedokonalý hlavně z toho důvodu, že umožňuje, aby jako prostý součet ceny hrubé produkce jednotlivých podniků fiktivně zvyšoval celkový objem produkce vyjádřený v cenách, aniž tomu odpovídá skutečný růst výroby. To vyplývá z neustálého prohlubování specialisace a kooperace neboli společenské dělby práce.

Pro ilustraci této myšlenky použijeme opět jednoduchého číselného schématu. Dejme tomu, že nejprve je jistý produkt zhotovován dvěma podniky. První vyrábí příslušné suroviny, druhý je zpracovává do hotového výrobku. T. zv. hrubá hodnota výroby těchto dvou podniků bude představovat součet nákladů zhmotnělé a živé práce vynakládané v obou těchto podnicích (abstrahujeme zde od toho, že část nákladů živé práce neboli část čistého důchodu společnosti podniky v praxi v ceně produkce nerealizují, nebo že ji nerealizují ve stejné míře).

	Podnik I	Podnik II
Náklady na prac. předměty	90	150
Amortisace	10	15
Náklady živé práce	50	90
Hrubá hodnota výroby	150	255
Celková hrubá hodnota výroby		405
Hodnota čisté produkce		140

Nyní předpokládejme, že se s rozšiřující se specialisací a kooperací zpracovávání suroviny do hotového výrobku neděje pouze v podniku II, nýbrž v podnicích II, III, IV. K jakým výsledkům dojdeme?

	Podnik I	Podnik II	Podnik III	Podnik IV
Náklady na prac. předměty	90	150	185	220
Amortisace	10	5	5	5
Náklady živé práce	50	30	30	30
Hrubá hodnota výroby	150	185	220	255
Celková hrubá hodnota výroby		810		
Hodnota čisté produkce		140		

Vidíme, že t. zv. hrubá hodnota výroby vzrostla dvojnásobně, i když se na skutečném objemu výroby nic nezměnilo. Jisté je, že tento příklad je přehnaný a že se vědomě dopouští chyby tím, když výrobu tříští do stále menších

podniků, kdežto pro specialistickou ekonomiku je typický proces koncentrace. To však není podstatné pro naši úvahu, neboť i kdybychom ke zmíněným okolnostem přihlédli, dojdeme k tomu, že při prohlubující se specialisaci a kooperaci dochází k fiktivnímu zvyšování t. zv. hrubé hodnoty výroby. Naproti tomu hodnoty čisté produkce se to dotknout nemůže. Ta zůstává za jinak nezměněných okolností stejná, a proto je nejdokonalejším srovnatelným ukazatelem. Tento ukazatel by mohl být zvláště vhodný pro rayonové plánování, neboť by vylučoval i vlivy, které do hospodářství dané oblasti zasahují z jiných oblastí.

Výpočet ukazatele hodnoty čisté produkce v jisté oblasti neboli její podíl na národním důchodu by ovšem byl značně skreslován dosavadními cenovými relacemi. Ze současných relací mezi cenami výrobních prostředků a cenami spotřebních předmětů se myslím správně vyvozuje to, že čistý důchod vytvořený ve výrobní skupině I je realizován až prostřednictvím cen zboží ve skupině II. V té ekonomické oblasti, v které převažuje výroba výrobních prostředků, by tedy na základě současných cen vycházel nižší podíl, než odpovídá skutečnosti, kdežto v té oblasti, v níž převládá výroba spotřebních předmětů, naopak vyšší. Za této situace by se buď muselo najít nějaké vhodné řešení na základě současných cenových relací anebo by se musely tyto cenové relace změnit.

Ale i zde, nemáme-li upadnout do šejdířství, bude zapotřebí důkladně a všestranně theoreticky probádat problémy zboží výroby a vztah cen k hodnotě.

ПРОБЛЕМА ПОНИМАНИЯ И ВЫЧИСЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ДОХОДА

Национальный доход служит стоимости выражением чистого общественного продукта, т. е. валового общественного продукта менее израсходованные средства производства. Поэтому национальный доход — категория товарного производства и может появляться лишь при наличии условий товарного производства. В него можно зачислить лишь вытекающие из участия в образовании потребительных стоимостей доходы. В противоположность тому официальная статистика капиталистических стран определяет национальный доход как сумму доходов всех граждан в государстве, опираясь на ложную теорию И. Б. Сэя, рассматривающего производство как оказывание услуг.

Особый интерес представляет классификация сфер, в которых национальный доход образуется. Предметом теоретических споров является, главным образом, определение доли транспорта, средств связи и торговли. Работа в транспорте и средствах связи принимает участие на образовании национального дохода лишь тогда, пока она обслуживает производство, в то время как остальные ее функции, прежде всего личная перевозка, являются простым оказыванием услуг и не принадлежат поэтому к области материального производства. Расходы по труду в торговле входят целиком в национальный доход, так как даже необразующая национальный доход их часть (чистые издержки обращения) представляет собой вычет из чистого дохода общества. Торговля этим не отличается от остальных отраслей материального производства, в которых также встречаются расходы по труду, неимеющие с образованием потребительных стоимостей ничего общего, но с точки зрения единственно возможных исчислений необходимо их в национальный доход включать, — не из-за того, что все функции в отраслях материального производства являются звеньями „коллективного рабочего“, а из-за того, что все расходы по производительному труду в этих отраслях представляют вычет из чистого дохода общества.

Желая произвести глубокий и всесторонний анализ национального дохода, необходимо рассмотреть характер товарного производства социалистического общества, прежде всего отношения цен и стоимостей. При имеющемся положении отношений цен и некоторых неясностей, касающихся категорий стоимости и цены в социалистическом хозяйстве, нельзя считать концепцию национального дохода решенной. Проблематика затрагивает, больше всего, определение доли отдельных групп произ-

водства, секторов и социальных групп при образовании национального дохода. Теория национального дохода нуждается, следовательно, в всестороннем основном теоретическом исследовании категорий товарного производства в социалистическом обществе.

Подвергая национальный доход анализу, необходимо следить и за динамикой его роста и взаимоотношений между ростом стоимости валового продукта и национального дохода. Последнее осуществляется посредством текущих и сопоставимых цен. При применении текущих цен растет национальный доход медленнее чем стоимость валового продукта, ибо при падении стоимости и цены, — вызванном в результате развития производительности труда, — сумма живого труда совокупных общественных издержек производства понижается. При применении сопоставимых цен повышается национальный доход быстрее чем стоимость валового продукта, ибо совокупный объем амортизации средств труда растет медленнее чем остальные составные части общественных издержек производства. В результате приведенного понижаются общие расходы по прошлому труду на данную разность, так что расходы по живому труду, и тем самым также национальный доход, повышаются в сопоставимых ценах более быстро.

Национальный доход служит совершеннейшим показателем народного хозяйства. Следовательно, его надо бы ввести и в районное планирование. Однако показателя так называемой валовой стоимости производства недостаточно (и нельзя его, помимо другого, считать совершенным), ибо последний в виде простой суммы цен валовой продукции отдельных предприятий в состоянии фактивно повысить общий объем продукции, несмотря на действительный подъем производства. Этот факт вытекает из постоянного углубления специализации и кооперации, т. е. общественного разделения труда. Показатель стоимости чистой продукции способен приведенные недостатки устранить, хотя и при имеющихся взаимоотношениях между ценами средств производства и ценами предметов потребления необходимо было бы взяться за него обдуманно.

Перевела: Л. Блатна

PROBLEMATIK DER AUFFASSUNG UND BERECHNUNG DES NATIONALEINKOMMENS

Das Nationaleinkommen ist der Wertausdruck des Nettosozialproduktes, das dem Bruttosozialprodukt minus verbrauchte Produktionsmittel gleich ist. Es ist also eine Kategorie der Warenerzeugung und kann nur dort vorkommen, wo es Bedingungen für die Warenerzeugung gibt. Nur solche Einkommen, die aus der Teilnahme an der Bildung von Gebrauchswerten hervorgehen, können in das Nationaleinkommen einbegriffen werden. Die offizielle Statistik in den kapitalistischen Ländern definiert dagegen das Nationaleinkommen als Summe der Einkommen aller Bürger eines Staates. Diese Konzeption ist auf die falsche Theorie von J. B. Say zurückzuführen, der die Erzeugung als Leistungen von Diensten auffaßte.

Ein wichtiges Problem ist die Sphären zu klassifizieren, wo das Nationaleinkommen gebildet wird. Die theoretischen Diskussionen drehen sich hauptsächlich um die Bestimmung von Anteilen des Transportes, des Nachrichtenwesens und des Handels. Die Arbeit, die im Transport und im Nachrichtenwesen verausgabt wird, geht nur so weit in die Bildung des Nationaleinkommens ein, als sie der Erzeugung dient, indem ihre anderen Funktionen, besonders der Personentransport, bloße Dienstleistungen sind und in die Sphäre der materiellen Erzeugung daher nicht gehören. Die Arbeitskosten im Handel gehören ganz zum Nationaleinkommen, da auch derjenige Teil von ihnen, der kein Nationaleinkommen bildet (reine Zirkulationskosten), bloß ein Abzug vom gesellschaftlichen Nettoprodukt ist. Dadurch unterscheidet sich der Handel nicht von anderen Sphären der materiellen Erzeugung, wo auch Kosten vorkommen, die mit der Bildung von Gebrauchswerten nichts zu tun haben, trotzdem aber mit Rücksicht auf einzig mögliche Berechnung ins Nationaleinkommen einbegriffen werden müssen. Nicht aber deswegen, da alle Funktionen in der Sphäre der materiellen Erzeugung Glieder des „Gesamtarbeiters sind“, sondern weil jeder Aufwand auf produktive Arbeit in diesen Sphären ein Abzug vom Nettoprodukt der Gesellschaft ist.

Um zu einer tiefen Analyse des Nationaleinkommens zu gelangen, wird es notwendig sein, den Charakter der sozialistischen Warenerzeugung zu durchforschen, besonders die Beziehung der Preise zum Werte. Unter gegenwärtigen Zustände der Preisrelationen und der Unklarheiten die Kategorie des Wertes und des Preises in der sozialistischen Ökonomik betreffend, darf man sich nicht der Illusion hingeben, daß die Konzeption der Berechnung des Nationaleinkommens gelöst ist. Am meisten bezieht sich diese Problematik auf die

Festsetzung von Anteilen einzelner Produktionsgruppen, Sektoren und Sozialgruppen an der Bildung des Nationaleinkommens. Die Theorie des Nationaleinkommens benötigt also dringend eine allseitige theoretische Grundanalyse der Kategorien der Warenproduktion in der sozialistischen Gesellschaft.

Es ist notwendig bei der Analyse des Nationaleinkommens auch die Dynamik seines Wachstums und die Relation zwischen dem Wachstum des Wertes des Bruttoproduktes und des Nationaleinkommens zu betrachten. Dies ist möglich an Hand der laufenden und der konstanten Preise. Wenn wir laufende Preise anwenden, wächst das Nationaleinkommen langsamer als der Wert des Bruttoproduktes. Während auf Grund wachsender Arbeitsproduktivität Wert und Preis sinken, vermindert sich der Anteil der lebendigen Arbeit an den gesellschaftlichen Gesamtproduktionskosten. In konstanten Preisen gemessen, wächst das Nationaleinkommen schneller als der Wert des Bruttoproduktes, da der ganze Umfang der Arbeitsmittelmortisation langsamer als andere Teile der gesellschaftlichen Produktionskosten wächst. Dadurch vermindert sich der Gesamtanteil der vergegenständlichten Arbeit um diesen Unterschied, so daß die Kosten der lebendigen Arbeit und dadurch auch das Nationaleinkommen in konstanten Preisen schneller wachsen.

Das Nationaleinkommen ist die beste Kennziffer der Volkswirtschaft. Diese sollte also auch in der Regionalplanung zur Geltung gelangen. Die Kennziffer der sog. Bruttoproduktion ist selbst nicht genügend. Außerdem ist sie nicht ohne Mangel, denn sie ermöglicht, daß die bloße Summe der Preise der Bruttoproduktion einzelner Betriebe den gesamten Produktionsumfang fiktiv erhöht ohne daß ein wirkliches Produktionswachstum erzielt wäre. Das geht aus der ununterbrochenen Vertiefung der Spezialisierung und Kooperation hervor, d. h. aus der gesellschaftlichen Arbeitsteilung. Die Kennziffer der Nettoproduktion würde diese Mängel paralisieren, wenn auch unter den gegenwärtigen Relationen zwischen den Preisen der Produktionsmittel und der Verbrauchsmittel ihre Berechnung bedachtsam durchgeführt werden müßte.

Übersetzt von Jiří Setinský